

ПИТАННЯ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРСТВА У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ М.І. КОСТОМАРОВА

У статті в стислій формі визначені основні думки вченого М.І. Костомарова стосовно політичних еліт, та лідерів. Показано, що Костомаров на основі аналізу ролі видатних осіб в історії зробив свій внесок у розробку породження витоків політичного лідерства, а саме концепції рис, шляхом аналізу ролі видатних особистостей в історії. Вчений обґрунтував ідею формування лідерів у залежності від історичних епох та особливостей держави.

In this article the basic thoughts of the scientist Kostomarov M.I. about political elite and leaders are determined in a condensed form. It is shown, that Kostomarov made his contribution on the basis of analysis of prominent individuals' role in history in his work of political leadership sources, exactly the conception of features by the means of analysis of prominent individuals in history. The scientist proved the idea of leader's forming in the dependency of historical age and particularities of the country.

Мислителі Античності Платон, Аристотель звертали свою увагу на причини походження, становлення сутності політичної еліти. Пізніше цим питанням займалися Н. Макіавеллі, Д. Мільтон, Д. Локк, Т. Джефферсон, Ф. Ніцше та інші. Певний внесок у розробку цієї проблеми зробили такі науковці, як В. Паретто, Г. Моски, Р. Міхельс, які сформуvalи концепцію еліти, теорію класичного елітаризму. В посткомуністичній Україні починаючи з 90-х рр. XX ст. дану проблему досліджували М. Михальченко, Б. Кухта, В. Литвин, В. Полохало, М. Шульга та ін.

Частиною великої спільноти, яка усвідомлює свої інтереси, певною мірою організована і диктує способи та умови реалізації інтересів своєї спільноти відокремлюється як політична еліта. В Україні процес формування політичної еліти має свою специфіку. Кожна історична доба мала свою політичну еліту. Слід зазначити, що вона розвивалася певними замкнутими циклами, які пов'язуються досить умовно з історичними етапами національної державності. По-перше можна виділити історичний період Київської і Галицько-Волинської держав. Протягом XVII-XVIII століть умовно можна визначити другий етап існування національної еліти. А з кінця XIX ст. розпочався третій етап, який був перерваний

Жовтневою революцією. Зараз проходить процес оновлення, відродження української політичної еліти з урахуванням сучасних історичних особливостей.

Саме "особливості еволюції правлячих політико-управлінських еліт у трансформаційному суспільстві визначаються багато в чому специфікою організації суспільства, спадкоємністю і характером змін національної культури, унікальністю і самотністю соціуму, інституційним устроєм" [1, с. 194].

Існування політичних еліт найвиразніше проявляється в політичному лідерстві, яке полягає у тому, що окремі особи відіграють у політиці провідну роль, здійснюють переважний вплив на інших людей-громадян.

Метою цієї статті є спроба розглянути особливості політичного лідерства під час аналізу творчої спадщини М.І. Костомарова.

Працюючи над питаннями визвольного руху на Україні, М.І. Костомаров досить обґрунтовано користується і по-своєму оновлює тлумачення термінів "аристократія" і "аристократизм".

На відміну від стародавніх грецьких філософів Платона та Аристотеля (які першими застосували термін "аристократія"), М. Костомаров застосовує його як негативний параметр оцінки політичної еліти правління "корисливих людей" – тобто людей, які дбають тільки про себе.

У своїх творах М. Костомаров слово “аристократія” використовує як антитезу народним масам, щоб підкреслити зміст ліберального руху в українській історіографії на протязі 50-90 років XIX ст. Наприклад, у роботі “Дві руські народності” М. Костомаров особливо підкреслює “аристократизм поляків” і “демократизм південнорусів” – тобто українців.

У творі термін “аристократизм” застосовується не як позитивна характеристика лідерів-шляхти, а як інтерпретація панського впливу на процес розпаду Речі Посполитої. Він підкреслює негативний вплив польського аристократизму на керівників народного руху в Україні. Підкуп, гроші, обіцянки – це й була одна з багатьох причин невдач народних повстань.

У статті “Минуле та майбутнє руського дворянства” М.І. Костомаров визначає, що створення руської аристократії відбулося як необхідність забезпечення системи підкорення та підпорядкування Києву Червоноської землі, віднятої у ляхів, для цього необхідно було тримати там бояр і надати їм майнову владу, але їхнім обов’язком було захищати окраїни руської землі. Саме цим пояснюється розвиток аристократії в Галичині у першу чергу, чим в інших землях удільно-вчового світу [2, с. 5].

Г.К. Ашин у творі “Сучасні теорії еліти” [3] багаторазово підтверджує висновок М. Костомарова, стосовно впливу лідерів на розлад у суспільстві при вирішенні політичних проблем.

У науці існує кілька концепцій політичного лідерства та причин, що його породжують. Основними з них можна визначити концепції рис, ситуативна, послідовників і психологічна. Першою виникла у XIX ст. концепція (теорія) рис, яка склалася на основі аналізу ролі виданих осіб в історії. Відповідно з цією концепцією лідерство є результатом наявності у лідера певних психологічних і соціальних рис. Одним із перших вчених, який провів аналіз історичних постатей, щоб з’ясувати набір обов’язкових чи бажаних рис особи лідера, був Костомаров. Проаналізувавши велику кількість видатних особистостей, вчений визначив риси притаманні політичним лідерам, зокрема, всі вони мали гострий розум, тверду волю, енергійність, організаторські та ораторські здібності, готовність брати на себе відповідальність тощо.

Але він визначав, що різним лідерам були притаманні і протилежні риси. Історія знає лідерів, якими стали не вольові й принципові особистості, що спроможні протистоять швидкоплинним масовим настроям, а ті хто догоджає масам.

Також, у творах М.І. Костомаров показував, що гетьманська влада мала всі основні суспільні функції: гетьман був головним над військом, був суддею, адміністратором. Йому належала головна влада над військом. В історії були приклади, коли гетьман був добрим адміністратором, але не мав ніякого хисту до військової справи. Наприклад,

П. Дорошенко, який був добрим політиком, патріотом України, але не міг керувати військами.

Ліберальні мислителі Р. Керлінгер, Р. Рорті “виходять з визнання необхідності свідомого формування певного типу людини, яка відповідала б основним рисам ідеалу ліберального суспільства. Якщо спробувати окреслити такі риси ліберального типу особистості, то очевидно, що зовсім не політичні переконання будуть в ньому визначальними й переважаючими” [4, с. 24].

Як говорилося в статуті Кирило-Мефодіївського братства, членом якого був Костомаров, що для участі в правлінні державою людина повинна бути освіченою і морально спрямованою. Тоді можна бажати від цих людей правильних дій, дотримання прав особистості як в економічному, так і у політичному питаннях.

М.І. Костомаров у публіцистичних виступах у пресі та у своїй полеміці з Г.Ф. Карповим, М.О. Кояловичем, І.С. Забеліним та багатьма іншими опонентами з питань козацтва залишив нам чіткі, окреслені і влучні характеристики багатьох історичних подій, явищ та діячів. Зокрема, оцінюючи постать великого сина України Б. Хмельницького він визнавав за ним всесвітньо-історичне значення, показавши, що заповітною метою гетьмана було дати своїй Україні повну незалежність. Але вчений підкреслював, що Б. Хмельницький не міг відмовитися від засвоєного ще в юності ідеалів польського шляхетського ладу, глибоко ненависного для основної маси українського народу. Слід підкреслити особливість критичного підходу Костомарова до оцінки історичних діячів, ролі народу та особи в історії, а також його негативне ставлення до націоналістичного самовеличчя і фальшивого приховування огривів минулого. Як людина вчений був супротивником національної винятковості і шовінізму, хоча й припускався деяких перебільшень в оцінці характеру керівних осіб.

Крім названої вже біографії гетьмана Богдана Хмельницького, він створює низку історичних портретів інших українських гетьманів – Івана Сविгорського, Юрія Хмельницького, Івана Виговського, Івана Мазепи, Павла Полуботко та інших, у яких намагається підкреслити конкретне місце кожного в історії України. Показує працю гетьманів, їх помилки, а також вплив керівників на розвиток козацтва Запорізької Січі в житті українського суспільства. Він перший відзначив прогресивну роль консолідації українського народу в його боротьбі проти поневолювачів, показавши своєрідну суспільну організацію України. Не приховує Костомаров і ті непристойні вчинки гетьманів, які завдали розвитку та економіці України чималої шкоди. Адже, уособлюючи в собі виборну козацьку владу, гетьман був і воєначальником козацького війська, і правителем краю. Від його розуму, кмітливості, вдачі і переконань багато в чому залежала не тільки доля частки народу, а іноді й усієї України [5].

Слід визначити позитивну ідею Костомарова про недопустимість утримання влади в одних руках (самодержавство), оскільки воно не може принести позитивні моменти, а приводить тільки до відставання в розвитку суспільної формації.

Тирані й деспоти при владі приносили велику шкоду своїй державі та народу. “Історія показує нам, – писав М.І. Костомаров, що в суспільстві, керованим деспотично, частіше та сильніше проявляються пороки, перешкоджаючи виконанню самих похвальних та рятівних дій влади” [6, с. 532].

При зображенні рис правителів тієї чи іншої історичної епохи він ніколи не завуалював слабкі сторони і недостойні вчинки свого персонажа. В цьому питанні його критикували за відсутність патріотизму.

“Я називаю внутрішньою правдою правильність у зображенні побуту, звичаїв, понять, спонук, характеру дій особистостей в зображену епоху” писав він у праці “Моє українофільство в “Кудеяре” [7, с. 327].

У праці “Особистість царя Івана Грозного” Костомаров дає оцінку періоду, коли вслід за значними внутрішніми та зовнішньополітичними успіхами Російської держави виникло колосальне посилення самодержавної тиранії, розпочате безпрецедентне по масштабам кривавий наступ против власного народу [8, с. 232-233].

На наш погляд у працях Костомарова важливе місце займає питання жорстокості правління в примусовом об’єднанні держав (імперіях), здійсненого шляхом завоювання або шляхом економічного, політичного тиску. Дійсно, жорстокість завжди була невід’ємною рисою існування кожної імперії. Адже тільки заходами насильства імперія може утримувати під своєю владою кілька націй і народів. Як правило, імперія породжувала жорстоких і кривавих тиранів. Наприклад, Перська імперія породила Дарія Першого, римська – Нерона та Діоклетіана, російська – Петра Першого, німецько-фашистська – Гітлера. Усі вони трималися на жорстокості й агресивності “сильної руки” правителя. При аналізованні історичних факторів можна визначити, що коли на чолі імперії ставала більш менш нормальна людина за своїми психічними й моральними якостями, вона швидко знищувалася “системою” або започатковувала руйнування імперії.

Але твердість, (жорсткість, а не жорстокість) правителя необхідна. Вона передумова нормального функціонування й процвітання будь-якої держави, кожної нації. Обов’язковою умовою при цьому повинна бути наявність противаг. У сучасному світі така система вже відпрацьована й добре діє у державах з демократичним устроєм. При найменшій загрозі переростання жорстких дій керівника держави в жорстокість (тобто перехід від демократії до тоталітаризму) він негайно усувається від влади [9, с. 272].

Можливість ненасильницьким шляхом усунути від влади негідного політичного лідера є однією з ознак демократії.

У ліберальних демократіях, що не прагнуть до величчя, панування над континентами, розвивається суспільство моральне, оскільки воно має гарантії прав, механізм зміни лідерів, має межі влади лідерів [10, с. 144], з урахуванням національних особливостей.

Костомаров вніс свій внесок у розробку породження витоків політичного лідерства, а саме концепції рис, яка виникла у ХІХ ст., що складалася на основі аналізу ролі видатних осіб в історії. В описані портретів політичних лідерів того чи іншого часу він намагався надати повну картину певних психологічних та соціальних рис особистості. У подальшому ця його праця допомогла детальніше розширити можливості особистості, в особі політичного лідера (князя, правителя, гетьмана) у залежності від історичних епох та особливостей держави.

Перебудова та відродження державності започаткували процес становлення нової національної еліти, породження нових політичних лідерів. Але без аналізу дослідження вчених минулого неможливо визначити слабкі та сильні сторони особистості, яка претендує на посаду політичного лідера. Тому вивчення питання політичного лідерства у творчій спадщині видатного мислителя ХІХ століття Костомарова надасть новий виток у створенні інститутів демократії, правової держави і громадянського суспільства. На сучасному етапі розвитку українського суспільства найбільше значення набуває політична культура суспільства, яка забезпечує нетерпиме ставлення до політичних лідерів, які порушують норми суспільного життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Крюков О. Розвиток політико-управлінської еліти згідно з концепцією “Універсального епохального циклу”// Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України. – 2006. – Вип. № 2. – С. 194-206.
2. Костомаров Н.И. Стаття “Прошедшее и будущее русского дворянства” Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського, Інститут рукописів., Ф.Х, № 6594. – 30 с.
3. Ашин Г.К. Современная теория элиты. Критич. очерк. – М.: Международные отношения, 1985. – 256 с.
4. Заблоцький В.П. Сучасний лібералізм: соціально-філософський аналіз. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук. Інститут філософії імені Г.С. Сковороди Національної академії наук України, Київ, 2002. – 35 с.
5. Костомаров М.І. Галерея портретів: біографічні нариси / Упор. та перед. В. Замлинського. – К.: Веселка, 1993. – 326 с.
6. Костомаров Н.И. Русская история в жизнеописаниях её важнейших деятелей. – М.: Олма Пресс Образование, 2004. – 782 с.
7. Костомаров Н.И. Земские соборы. Исторические монографии и исследования. – М.: Чарли, 1995. – 640 с.
8. Костомаров Н.И. Исторические монографии и исследования. – М.: Изд-во “Книга”, 1989. – 236 с.
9. Василенко М.О. Уламки імперії. – Київ-Херсон: Просвіта, 2002. – 275 с.